

« אהרון דיק

נר איש וביתו

פתיחה

מאמר זה מבקש לדון באספקטים ההלכתיים והרעיוניים במשמעות המשפחתית של מצוות נר חנוכה. ההלכה הבסיסית בנר חנוכה, 'איש וביתו', מעוררת שאלות רבות: מה קורה כשבעל הבית לא נמצא בבית? מי מדליק? מתי ראוי שידליק? באיזו סיטואציה וכדו'. כל אלה הן שאלות הלכתיות שראשונים ואחרונים דנו בהם רבות. בנוסף לדיון התר אחר יסודה של הלכה, מבקש המאמר גם לדון במוטיבציה: איזה עניין, אם בכלל, יש לאיש שמחוץ לביתו לקיים המצווה בעצמו ולא לצאת ידי חובה בחנוכייה של אשתו שבביתם.

א. אכסנאי- חובת הבית

הסוגיה של הדלקה מחוץ לבית עולה בדיון הגמרא על אכסנאי. אכסנאי הוא מי שישן מחוץ לביתו. בסוגיה יש דיון האם הוא מחויב להדליק נר חנוכה בעצמו, או להשתתף עם המדליק במקום שבו הוא נמצא. דין אכסנאי מוזכר לראשונה בבבלי:

אמר רב ששת: אכסנאי חייב בנר חנוכה. אמר רבי זירא: מריש כי הוינא בי רב משתתפנא בפריטי בהדי אושפיזא. בתר דנסיבי איתתא אמינא: השתא ודאי לא צריכנא, דקא מדליקי עלי בגו ביתאי.
בבלי, שבת כג, א.

נמצאנו למדים מדברי ר' זירא שכאשר מדליקים על האכסנאי בביתו, הוא פטור מהדלקה. חשוב לדייק בלשון הגמרא שכותבת שאינו צריך להדליק, אך לא נאמר שהדבר אסור. דיוק זה חשוב להמשך. הרמב"ם, בהתייחסותו לדין אכסנאי, כותב:

אורח שמדליקין עליו בתוך ביתו אינו צריך להדליק עליו במקום שנתארח בו, אין לו בית להדליק עליו בו צריך להדליק במקום שנתארח בו, ומשתתף עמהן בשמן, ואם היה לו בית בפני עצמו אף על-פי שמדליקין עליו בתוך ביתו צריך להדליק בבית שהוא בו מפני העוברין.

רמב"ם, הלכות מגילה ותענית ד, יא

עולה מהדברים שעקרונית, מי שמדליקים עליו בביתו אכן אינו צריך להדליק. הרמב"ם מזכיר כאן גורם חיצוני שיש בנר חנוכה: חשד. אדם שלן בבית לבדו (ולא מתארח), אף על-פי שמדליקין עליו בביתו – מחויב להדליק בעצמו. זאת, על-מנת שלא יבואו העוברים ברחוב

לחשוד בו שאינו מדליק נר חנוכה.¹ אולם במצב רגיל, כאשר האדם מתארח אצל אחרים, האכסנאי לא יחויב בהדלקה, כפי שהסקנו מהגמרא. להלכה פסק השולחן ערוך:

אכסנאי שאין מדליקין עליו בביתו, צריך לתת פרוטה לבעל הבית להשתתף עמו בשמן של נר חנוכה [...] יש אומרים שאף על-פי שמדליקין עליו בתוך ביתו, אם הוא במקום שאין בו ישראל מדליק בברכות. הגה: כי חייב לראות הנרות. שולחן ערוך, אורח חיים תרעז, א, ג

השולחן ערוך מחדש לנו סייג נוסף בפטור ההדלקה: אם אדם נמצא במקום שאין בו ישראל, חייב להדליק. הרמ"א מביא בשם המרדכי שעל האדם חובה לראות את הנרות. ואם אין באפשרותו לראות נרות של אחרים - חייב להדליק בעצמו. יש כאן מימד של פרסומי ניסא (עבור האכסנאי עצמו), שהוא מרכזי (אם לא גוף המצווה ממש) בחנוכה.² עד כה נמצאנו למדים שכאשר מדליקים על אדם בביתו הוא פטור מהדלקה. לקביעה זו שני סייגים: אם אדם נמצא בעיר שרובה ישראל אין טעם לחייבו משום פרסומי ניסא, אלא נחייב אותו על הצד של חשד, אולי העוברים יחשדו בו שלא מדליק. וכן להיפך, בעיר שאין בה ישראל, אם מתארח במקום לבדו, אין בעיה של חשד אבל יש את הבעיה של פרסומי ניסא.

ב. המדליק

כתב הרמ"א:

ואפי' אם הוא אצל יהודים ורואה הנרות, אם רוצה להחמיר על עצמו ולהדליק בפני עצמו, מדליק ומברך עליהם, וכן נוהגין. רמ"א, שולחן ערוך, אורח חיים תרעז, ג

מה סובר הרמ"א? אדם רשאי להדליק בעצמו אף על-פי שמדליקין עליו בביתו, ללא אילוץ חיצוני. מדוע שירצה לעשות כך? האם יש בכך הידור מצווה? המשנ"ב כותב על אתר (ס"ק טו), בפירוש דברי הרמ"א, שאדם רשאי להחמיר על עצמו ולהדליק, אך חייב לכוון לא לצאת ידי חובה בהדלקה שבביתו – וממילא אז מתחייב בעצמו. על הנ"ל יש לשאול: מדוע להידחק ולומר שהאדם רשאי להדליק בעצמו, אבל צריך לכוון לא לצאת ידי חובה בהדלקת אשתו? [ניתן לפסוק/מוטב/אפשר לקבוע] שלא ידליק כלל, ואשתו תוציאו ידי חובה. מה מניע את האדם להימנע מיציאה ידי חובה ע"י אשתו, ומדוע יבחר להדליק בעצמו?

התשובה טמונה בדברי הר"ן, המחלק בין מצוות שהאדם חייב לקיים בעצמו לבין מצוות שהאדם יכול לקיים בעזרת שליח:

1. ובאמת נוכל לתמוה: ממתי חוששים לחשד? איזו עוד מצווה אנו מקיימים רק משום שיחשדו שאנו לא מקיימים אותה? ויש להסביר: היות ורבים המכחישים את נס פך השמן, מאחר והוא לא מופיע בספר המקבים ומגילת תענית, בחג החנוכה אנו מצהירים על אמונתנו בשיטת התושב"ע, שכך מקובלנו ממסורת אבותינו, וכך אנו מאמינים ללא צורך בכתובים המעידים על כך. אמונה זו מתבטאת ע"י הדלקת נר חנוכה, להפקיע מן המינים. על כן אנו מחייבים כאשר ייתכן חשד (ע"פ שיעורו של הרב יונגסטר שניתן בכ"ו כסלו תש"ע).

2. בעניין פרסומי ניסא תמה האבני נור (אורח חיים תקא): בכל מצוות מצינו שאם אדם התכוון לעשות מצווה ובסוף נאנס ולא קיים מחשיבים לו כאילו עשה, חוץ מנר חנוכה וארבעה כוסות – מופיע באבני נור שציינתי לעיל, והרמב"ם לצד כן מדין 4 כוסות (עין בה"ל אורח חיים תרעא, א ד"ה "ואפילו עני"). תשובתו היא כי בכל מצוות התורה מה ש'מעניין' את הקב"ה זו כוונת האדם – האם רצה לעשות המצווה. אולם כאשר המצווה היא משום פרסום הנס, הכוונה לא רלוונטית – מה שחשוב זה מה שיוצא החוצה ונראה ברבים.

ומיהו איכא למידק בהאי כללא דהא הדלקת נר חנוכה שאפשר לעשותה ע"י שליח ואפ"ה מברכין עליה להדליק ואיכא למימר דכיון דאמרינן בפרק במה מדליקין דצריך לאשתתופי בפריטי כיון שאינו יוצא אלא בשל עצמו הרי אין מצוה זו יכולה להתקיים על ידי אחר.

ר"ן, פסחים ד, א בדפי הרי"ף

ההסבר לחילוק בין מצוות המוטלות על האדם והוא לא יכול לבצען ע"י שליח לבין מצוות אותן ניתן לבצע ע"י שליח טמון בשאלה האם העניין במצווה הוא המעשה עצמו. במידה וכן – חשוב שהאדם הוא זה שיעשה אותו. במידה ועניין המצווה היא התוצאה, כמו בקידושין (שם העיקר הוא שהאישה תתקדש), אין עניין שדווקא המקדש הוא זה שיתן לה הכסף. מצוות נר חנוכה שייכת לקבוצה הראשונה, העניין הוא שהאדם ידליק את הנר – ועל כן אי אפשר להדליק ע"י שליח. לאור דברים אלה, ברור שיש עניין שכל אדם ידליק בעצמו נר חנוכה, בין בביתו ובין בחוץ. הסיבה לכך שהחובה היא על איש וביתו, היא משום ש"סגי להו בנר אחד", כדברי (רש"י שבת כא, ב ד"ה 'נר איש וביתו'). כלומר, חנוכיה אחת מספיקה על-מנת לחסוך בהוצאות. השמן, כנראה, היה יקר, וחכמים הקלו ואפשרו הדלקה של חנוכיה אחת לבית. אבל לכתחילה ראוי שכל אחד ידליק. הט"ז מביא דעותיהם של שני גדולים החולקים בשאלה זו,³ האם ראוי שהאדם ידליק עבור עצמו אף אם הדליקו עבורו, או שמא דבר זה אסור:

אכסנאי שהוא נשוי שרוצה להדליק בברכה חוץ לביתו כתב גדול אחד דרשאי לעשות כן דאע"ג דאמרי' בגמ' כיון דנסיבנ' אמינא השתא ודאי ל"צ היינו דלא מחויב אבל אי בעי מצי להדליק לא הוי ברכה לבטלה דהוה בכלל המהדרין. וגדול אחר כתב שהואיל ולא צריך פטור נקרא הדיוט אם יעשה וכ"ש דהוי ברכה לבטלה כיון דלא אשכחן מהדרין זה בתלמוד.

ט"ז, תרעז ס"ק א

הט"ז מציג לנו את השאלה בצורה החריפה ביותר: מצד אחד יש סברה לומר שיש הידור בכך שאכסנאי ידליק בפני עצמו (כזכור, בגמרא כתוב שאינו צריך, אבל לא שאסור) כך גם כתב המגן אברהם,⁴ והטעם: כפי שיש הידור שכל אחד מבני הבית ידליק כך יש הידור שידליקו כמה שיותר גם מחוץ לבית. מאידך גיסא, ייתכן ונקרא הדיוט!⁵ היכן הוא צווה על זה? ברכותיו לבטח נחשבות במקרה זה כברכות לבטלה. למסקנה הסיק הט"ז שהרשות בידו ויכול לבחור אם ידליק או לא. בכל מקרה, ראוי שיכוון לא לצאת בידי אשתו. המשנ"ב מביא⁶ שלכתחילה עדיף שישמע מאחר ויכוון לצאת ידי חובה בברכותיו, ואז ידליק נרות לעצמו.

ג.חקירה בהגדרת המצווה

רבים דנו בניגוד העניינים הזה בנר חנוכה. כפי שראינו, מצד אחד יש דגש על כך שמדובר בחובת הבית ועל כן נר אחד מספיק לכולם. הדברים עולים גם מלשון הרמב"ם שכתב⁷ שמהדרין מדליקים עבור כל אחד מבני הבית, אבל בעל הבית הוא זה שמדליק. בעל הבית הוא אבי הבית, וממילא, כאשר נעדר

3. מחלוקת זו מופיעה בשו"ת "תרומת הדשן", סימן קא.

4. ריש סימן תרעז.

5. מצינו בירושלמי (שבת פ"א, ה"ב) דיון בעניין כל הפטור מן הדבר עושהו נקרא הדיוט, ומסקנת הגמ' שלכו"ע בדברים שאינם נוגעים למלכות שמיים (בהם לאדם יש רשות להחמיר על עצמו) הכלל הנ"ל תקף.

6. ס"ק טז.

7. הלכות מגילה וחנוכה ד, א.

אשתו תעשה זאת במקומו. לאור דברים אלה אין שום עניין שאדם ידליק נרות בעצמו כאשר נעדר מהבית. אדרבה, יש בדבר אפילו גריעותא. נרות חנוכה מהווים מעין מנורת מקדש פרטית בכל בית.⁸ כשם שבמקדש מדליקים את המנורה במקומה בלבד, ולא במקומות נוספים – כך גם בנרות חנוכה. מקומם הוא הבית ואין עניין להדליק מחוץ ל'מקדש' של המשפחה – ביתה. על אלה המדליקים מחוץ לביתם כאשר בביתם יש נרות חנוכה מביא הט"ז מדברי גדול אחד שהם שוטים.⁹ חובת האדם להדליק כאשר הוא נעדר מביתו, שייכת רק במקרים המיוחדים של חשד ועיר ללא ישראל, שאין ללמוד מהם על הכלל.

מאידך, ניתן לומר שגם חנוכה הוא חובת האדם ולאור זה ברור שגם כאשר מדליקים עליו בביתו ראוי שידליק בעצמו. ע"פ גישה זו, שביססנו על דברי הר"ן, מצוות נר חנוכה זו מצווה שחלה על כל אדם כאשר הוא, ואינה שונה מציצית ולולב. התקנה המיוחדת של נר לבית, נועדה רק על-מנת להקל על אנשי הבית, לא מעבר. על כן במידה והאדם מעוניין להדליק בעצמו, הוא רשאי, ואף יש בדבר הידור.

נביא שתי נפק"מ לחקירה הנ"ל:

1. לעניין הברכה: מברכים "אקב"ו להדליק נר של חנוכה". הברכה היא על הפעולה של ההדלקה. למ"ד שהחובה היא על האדם ברור נוסח זה – הוא החייב בהדלקה. אולם למ"ד שהמצווה היא חובת הבית – למה מברכים "להדליק"? שיברך "על הדלקת נר חנוכה", תיאור לפיו החובה היא על הבית. הראב"ד תירץ¹⁰ שאכן מצאנו בירושלמי (סוכה פרק ג הלכה ד) שהנוסח הוא "על הדלקת נר חנוכה".

2. הגמרא קבעה ש'כבתה אין זקוק לה' – די לאדם שקיים את פעולת ההדלקה, ואם הנר כבה מחמת רוח וכדומה, אין הוא חייב לשוב ולהדליק. משמע שהעיקר הוא פעולת ההדלקה, ולא שיהיה נר דולק. לשיטת הר"ן, הדברים ברורים, אולם למ"ד שמדובר בחובת הבית קשה. שהרי במקדש היה עניין שהנרות ידלקו תמיד, ולא רק שתבצע פעולת ההדלקה! על בסיס ההיקש בין נרות המקדש לנרות חנוכה, יש לפסוק כך גם בנרות חנוכה! ויש לתרץ שבאמת לומדים שנרות חנוכה הם כמו המנורה, אבל אין כאן השוואה מלאה. נרות חנוכה הם זכר למקדש, ודבר זה מתבטא בהלכה זו, המצביעה על הבדל באופי ההדלקה: במקדש יש צורך שהנרות ידלקו תמיד, ובחנוכה לא.

חקירה זו פותרת בעיות נוספות שיש במצוות נר חנוכה (הדלקה מנר לנר, הדלקה עושה מצווה או הנחה וכו'), אך אינה עונה לנו על שאלת המוטיבציה שהעלינו בראשית המאמר – מדוע שאדם ירצה להדליק נרות עבור עצמו ולא לצאת ידי חובה בהדלקת אשתו? כאשר זוג מתחתן ונהיה לבשר אחד, משהו בחייהם של בני הזוג משתנה. הם באמת גוף אחד, "אשתו כגופו דמי". כאשר בעל הבית מדליק ומוציא את אשתו ידי חובה (כותב הב"י שאפילו לא התכוונה לצאת י"ח – יצאה: הדבר מעיד על רמת הקשר) ועוד יותר, כאשר האישה מוציאה את האיש ידי חובה בהיעדרו, הדבר מעיד על הברית שהם כרתו ביניהם בחתונתם. גם למ"ד שהחובה היא על האדם – זו תשובה טובה על מנת לחייב את שאר בני הבית שידליקו בעצמם, אבל בני הזוג – ראוי שיהיה להם נר אחד בלבד¹¹ – מאחר בני הזוג הם יחידה אחת, ואשתו כגופו.¹²

8. עיין בסוגיה במסכת שבת כב, ב בעניין הדלקה מנר לנר, שלומדים מהמקדש לנר חנוכה, וכן בלח"מ על הרמב"ם הל' תמידין ומוספין ג, יד. ניתנו נפק"מ רבות לעניין (שימוש לאורה, הדלקה מנר לנר, ברכתה וכו') ועיין שיעורו של ר' אריה שטרן מיום כז בכסלו תשע בעניין חובת המצוות).

9. הט"ז שצוין לעיל, סי' תרעז ס"ק א.

10. הלכות ברכות יא, טו. עיין שם ברמב"ם (הלכות יא-יד) ביחס להבדלים בין נוסחי ברכות על מצוות שאדם עושה לעצמו ולאחרים.

11. וכך המנהג בעדות אשכנז, ע"י בסימן תרעא, סעיף ב' ובדברי הרמ"א והמשנ"ב (ס"ק ט) שם.

12. ומקובל שראש המשפחה הוא זה שמדליק.

ד. ביאור חדש במשמעות ההדלקה

תשובה לקושי זה – האם ראוי שהגבר ידליק בעצמו כשמחויץ לביתו או לא, אנו מוצאים בדברי בעל ה'נתיבות שלום' (מאמרי חנוכה, עמ' סח-סט), האדמו"ר מסלונים. האדמו"ר מסלונים מדבר על מצוות נר חנוכה ועל טהרת המקדש: תיקון כל הפרצות וקידוש כל החילול שנמצא בו. כפי שכבר ציינו, חנוכה הוא חג המשפחה, ויש בו הזדמנות מיוחדת לאדם לעשות בדק בית בביתו ובמשפחתו, ב"מקדש המעט"¹³ שלו, ולתקן את הליקויים, כשם בימי חנוכה טיהרו את המקדש וסתמו את הפרצות שפרצו בו היוונים.

בהמשך מביא הנתיבות שלום את דברי הרמב"ם על המהדרין במצוות ההדלקה.

כמה נרות הוא מדליק בחנוכה, מצותה שיהיה כל בית ובית מדליק נר אחד בין שהיו אנשי הבית מרובין בין שלא היה בו אלא אדם אחד, והמהדר את המצוה מדליק נרות כמנין אנשי הבית נר לכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים, והמהדר יתר על זה ועושה מצוה מן המובחר מדליק נר לכל אחד ואחד בלילה הראשון ומוסיף והולך בכל לילה ולילה נר אחד.

רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה פרק ד, א

מצינו בדברי הרמב"ם שלוש דרגות בהידור המצווה:

1. נר אחד לכל הבית.
2. בעל הבית מדליק נרות כמניין אנשי הבית.
3. מוסיף והולך.

הוא מראה שדרגת מהדרין השנייה, שבה כל אחד ואחד מדליק, מלמדת אותנו על השוני שבכל אחד ואחד, על היחודיות שלו.¹⁴ ממילא נלמד גם על הבית – לכל בית יש את בעיותיו, מצוקותיו ודרכי פתרון משלו.

נחזור לענייננו: כאשר כתבנו על הדביקות שבין איש לאשתו, הנחנו שזו באה לידי ביטוי בהדלקת נר משותף לשניהם. כאשר אנו מנסים לברר את השלבים בהתפתחות הקשר בין בני הזוג, אנו מוצאים דמיון מסוים לתהליך ההתפתחות של תינוק. בשלב זה ראוי להקדים ולהסביר שני מושגים בפסיכולוגיה של הילד:

SEPARATION – זהו מצב שבו התינוק מתחיל להתפקח ולשים לב לדברים שסביבו. הוא מתנתק מאמו או אט ונוגע בדברים, חש אותם, לומד קולות וכו'. למרות התפקחות זו הוא עדיין מאוד תלוי באמו ולא יתרחק ממנה. אין לו עצמאות לפעול לבדו.

INDIVIDUATION – זהו השלב בו הילד מתחיל להיות עצמאי. כאן הוא מתנתק מהתלות המוחלטת באמו ומתקיים כבר לבדו. בשלב זה הקשר עם אמו הופך לרגשי יותר: קשר של הנחיה, חינוך, ענישה וכו' אך אין היא מלמדת אותו איך להתקיים בעצמו בעולם (מבחינה פיסית). נראה שגם בקשר בין בני זוג מצויים השלבים הללו: זוג צעיר בראשית דרכו חש את הצורך הגדול להיות אחד עם השני כל הזמן. נסיעה של אב/אם המשפחה לנסיעת עסקים וכדו' תהווה מצוקה גדולה עבור בן הזוג השני והוא יחוש בדידות גדולה. הכל צריך להיות ביחד, ויש לצבור כמה שיותר זמן משותף. אולם, עבור זוג שעובר שנים רבות ביחד, נסיעה ממושכת או שבת שעושים בנפרד הופכות עם

13. האדמו"ר מסלונים מבסס זאת על אמרת חז"ל "איש ואישה זכו – שכינה ביניהם". כשם שמעלת המקדש היא עקב השכינה השורה בו, גם בית יהודי הזוכה ל"שכינה ביניהם" הוא מקדש מעט.

14. על-אף שהדגשת הרמב"ם שבעל הבית מדליק עבור כולם מבטאת דווקא את הצד של עניין הבית, ואת העובדה שכל הנפשות תחת בעל הבית ולכאורה אין עצמאות אישית לכל אחד. רצ"ע.

הזמן לדבר של מה בכך, ואין לתלות זאת בקשר פגום וכדו', להיפך: ¹⁵ הם בוגרים מספיק להבין את הצרכים שעולים אצל הצד השני, ולהתחשב בכך. הם לא מוגבלים אחד ע"י השני. לאור זאת נוכל להבין את המעלה שיש בנר לכל אחד מבני הזוג. לכל אחד יש את הקול שלו, את עולמו שלו וכדו'. אולם אין שני הקולות הללו עומדים בסתירה אחד כלפי השני ומעידים על חולשה/פגם, אדרבה מתוך עולמות שונים הם מקיימים עולם אחד משותף, מקימים בית, נהיים לגוף אחד.

15. מנקודת מבט של בחור בישיבה הדבר נראה לעין כאשר לעיתים רב מגיע בגפו לשבת לישיבה. האם זוג שזה עתה נישא יעלה על דעתו לקיים מרצונם שבת בנפרד?! לעולם לא.